

Vad berättar arkiven om Tove Jansson?

Konturerna av en queer poetik

TOVE JANSSON FICK DRÖSVIS med brev. Och besvarade dem. I Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek finns en mapp proppfull av hennes svar på läsarbrev.¹ På baksidan till ett av dem har Jansson ritat ett rätt så beskedligt monster.² Bilden svarar på en vädjan: ”Hur såg monstret ut?” Det är en pojke som frågar. Han har grunnat över några klor som saknar kropp i bilderboken *Den farliga resan* (1977).³ Vem tillhör de egentligen? På baksidan av svarsbrevet får han se hela monstret. Det har Tove Jansson tecknat i helbild, enkom för honom.

Ett växelspel mellan att dölja eller öppet visa fram löper genom Tove Janssons berättande i ord och bild. Detaljer som dessa – monstrets klor som lämnar en lucka för läsarens fantasi alternativt monstret i helfigur, med en ofarlig uppsyn – berättar om hennes sätt att berätta. Här finns ett påtagligt element av att både omfamna och desarmera, ofarliggöra, det främmande. Dynamiken i hur monstret framställs, dolt eller blottlagt, kan omfatta skevhet, normativitet – och queerhet. Det monstruösa är också något queerteorin uppsökt och ett dolt monster i en grotta kan föra tankarna till en garderob som döljer något.

Queera perspektiv är centrala för denna essä, där jag med begreppet queer avser ett allmänt ifrågasättande och problematiserande av

1. En första, mycket kortare, version av essän skrevs inom ramen för en kurs i att skriva essäistiskt ledd av professor emerita i nordisk litteratur Merete Mazzarella i mars 2023. Kursen ordnades av Svenska litteratursällskapet i Finland för de forskningsprojekt sällskapet finansierar.
2. Pojke, 10 år, från Sverige till Tove Jansson, 25/12 1982, Tove Janssons samling, vol. 1., Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo.
3. Tove Jansson, *Den farliga resan*, Helsingfors: Schildts 1977.

könsnormer. Queerteorin, som fick sitt genomslag under 1990-talet, är en samlingsbenämning på de olika teoretiska perspektiv som utvecklats för att analysera sexualitet inom relationer, identiteter, strukturer och värderingar, vilka samtliga är historiskt betingade.⁴ Inom litteraturvetenskapen kännetecknas queera läsningar av ett intresse för texters inneboende dissonans, ambivalens och annat som bryter mot normativa uppfattningar om kön och sexualitet.⁵ Fördelen med att använda begreppet på det sätt som jag gör här är att det som inte följer normen sätts i ett tolkningsrum som är lyhört för just normbrottets betydelse.

I den här essän beskriver jag litteraturforskarens arkivarbete. Mina ingångar till att reflektera över arkivet som kunskapskälla – vad arkivet berättar – är huvudsakligen två: jag spanar efter vad Tove Jansson-arkiven säger om hennes syn på skrivande, och jag uppmärksammar hur detta är sammanflätat med queera stråk i arkiven. Med begreppet arkiv menar jag de fysiska eller digitala rum där information samlats. Inom humaniora talar man om den arkivaliska vändningen (*The archival turn*), vilken är en följd av samtidens storskaliga medieteknologiska genombrott. Det har bland annat skett en förskjutning i synen på vad ett arkiv är: medan arkiv tidigare främst har betraktats som ett forskningsobjekt, nämligen en samling material som vittnar om något annat, har de nu kommit att uppfattas som ett forskningsmaterial i sin egen rätt, en företeelse som i sig är värd att utforska.⁶ Att som forskare söka kunskap i arkiv har en dynamik som liknar den som framkommer i läsarbrevet, det är att försöka se mer än bara klorna. Helst hela monstret. Det gäller att ställa relevanta frågor för att få nya svar. Men att förmå ställa just de frågor som kan skapa ny kunskap kan vara svårt. För att verkligen se vad som står i arkivmaterial behöver forskaren vara väl rustad. Kunskapande sker då mängder av bitar läggs samman, på nya och oväntade sätt. Trots att konturerna av en queer poetik börjat avteckna sig i Tove Jansson-forskningen menar jag att det ännu finns mycket kvar att utvinna, inte minst ur arkiven.

---

4. Fanny Ambjörnsson, *Vad är queer?*, Stockholm: Natur & Kultur akademisk 2016.

5. Katri Kivilaakso, Ann-Sofie Lönngren & Rita Paqvalén (red.), *Queera läsningar. Litteraturvetenskap möter queerteori*, Uppsala: Rosenlarv 2012, s. 10.

6. Otto Fischer & Thomas Götselius, "Arkivens ordning", *Lychnos* 2013, s. 84.

I sammanhanget har Michel Foucaults arkivteori och hans begrepp arkeologi återaktualiserats. I *Vetandets arkeologi* (1969) uppmärksammar Foucault att vad som helst inte låter sig sägas eller skrivas när som helst – eller för den delen insamlas vill jag tillägga. Tvärtom kännetecknas enligt Foucault varje tidpunkt i historien av att det finns dolda regelverk som avgör vad som låter sig formuleras och vad inte. Dessa processer benämner han ”arkivet”.⁷ Begreppet arkiv är alltså inte så enkelt som det kan verka, då det inte bara rör sig om de materialsamlingar man i första hand tänker på, utan med Foucault även om en dynamik kring makten att säga, skriva – men också samla något. Som litteraturforskarna Otto Fischer och Thomas Götselius påpekar i ”Arkivens ordning” erbjuder arkivet möjligheten att upptäcka nytt:

I arkivets inre råder som alla vet strikta regler för vem som får ta del av vad och på vilken plats samt under vilken tid. I detta undantagsrum möter man i nästa led en mångfald av tidslager och främmande diskurser, och därmed blir det en plats där möjligheten öppnar sig att göra nya erfarenheter, att genomföra experiment, att frambringa andra, alternativa historier, tankemönster eller identiteter. Således är arkivens natur i sista hand dubbel eller tvetydig: de reproducerar det välkända och invanda, men de möjliggör också brott med historien och därmed uppkomsten av något nytt.⁸

Fischer och Götselius ringar in arkivets essens, som käril för temporaliteter och diskurser som skiljer sig från forskarens och hens samtids. Arkivet härbärgerar dubbelhet och denna inneboende möjlighet till ambivalens menar jag att passar Tove Jansson, både hennes queera levda erfarenhet och hennes erfarenhet som queer konstnär, som hand i handske.

7. Michel Foucault, *Vetandets arkeologi*, övers. C. G. Bjurström & Sven Erik Torhell, Lund: Arkiv 2011[1969], s. 158. Om Foucaults arkivbegrepp, se Knut-Ove Eliassen, ”The archives of Michel Foucault”, Eivind Røssaak (ed.), *The Archive in Motion. New Conceptions of the Archive in Contemporary Thought and New Media Practices*, Oslo: Novus Press 2010.
8. Fischer & Götselius, ”Arkivens ordning”, s. 84.

En solig vårvinterdag sitter jag i läsesalen vid Åbo Akademis bibliotek och bläddrar i en arkivmapp ur Tove Jansson-arkivet, den med läsarbrevet från den frågande pojk läsaren. Jag ser Tove Janssons karakteristiska handstil virvla över pappersarken. Den är slarvigare än den omsorgsfullt rundade skriften i hennes bilderböcker. Kanske skvallrar den om en viss otålighet och brådska med att svara på en stor mängd läsarbrev, kring 2 000 per år, men också om en åldersmässig förändring i pikturen. Under sin livstid skrev hon en ofattbar mängd brev, runt 100 000 stycken. Läsarbreven finns också sökbara i databasen Manusam, men det ger ett mervärde att befinna sig i det fysiska arkivet med de många arkivmapparna.⁹ Att få bläddra.

Med mig har jag mina forskarkolleger, Janssonkännarna Sirke Happonen från Helsingfors universitet och Björn Sundmark från Malmö universitet. Vi sitter med var sin mapp och bläddrar och brister ut i entusiastiska utrop när vi hittar något spännande, vi läser upp snuttar för varandra och tolkar materialet tillsammans. Fler ser mer. Då jag först bara ser ett monster på baksidan av ett brev bjuder Sirke på sammanhanget kring bilden. I sin avhandling *Vilijonkka ikkunassa* (sv. Filifjonkan i fönstret) har Happonen analyserat samma brev då hon med hjälp av arkivmaterial kartlagt hur Jansson genom att visa och dölja orkestrerar samspelet mellan ord, bild och rörelse.¹⁰ I avhandlingen ingår en beskrivning av monstret som döljs eller syns och hur Jansson svarade på frågan om hur monstret egentligen ser ut. Det hjälper mig att förstå vad det är jag ser.

I sitt svarsbrev till den frågande pojk läsaren skriver Jansson:

Det var mycket intressant för mig att försöka fundera ut hur förföljaren på s. 19 i 'Farliga resan' fortsätter upptill. Jag ritade flera odjur

-
9. Databasen Manusam innehåller uppgifter om de samlingar som finns i Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek. Databasen Manusam, <https://trip.abo.fi/aadb/manusam/info.htm> (hämtad 2/4 2024). Om Handskriftssamlingarna, se "Arkivsamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek", Åbo Akademi, <https://www.abo.fi/biblioteket/arkivsamlingarna/> (hämtad 2/4 2024).
10. Sirke Happonen, *Vilijonkka ikkunassa. Tove Janssonin muumiteosten kuva, sana ja liike*, Helsinki: WSOY 2007, s. 90–93. På sidan 90 i Happonens avhandling återges Janssons teckning av monstret i hennes svar på läsarbrevet från 1982.

och kom underfund med något förvånande; förföljaren vill i själva verket ha sällskap men bara hans fötter ser så hemska ut att folk springer undan när han kommer. De hinner aldrig se hans ansikte som är rätt bekymrat och han har så många fötter att hålla reda på så det går ganska långsamt för honom – när han kommer fram är han alldeles ensam igen.¹¹

Det är tydligt att Tove Jansson, då hon i sitt brev riktar sig direkt till en specifik barnläsare som grubblat över hur monstret kan tänkas se ut, tonar ner det farliga och potentiellt skrämmande. Hon ger det monstruösa ett ansikte, avdramatiserar genom att, liksom i Mårrans fall, beskriva monstret som långsamt, isolerat och därför bekymrat. Vill man läsa monstret mer metaforiskt, som symbol för det normbrytande i samhället, utgör avdramatiserandet och monstrets vädjan om inkludering en bild som kan tolkas med queera förtecken. I sig utgör monstrets kropp med sina många och hoptrasslade fötter ett normbrott. Liknande grott- och garderobsscener finns det gott om i Janssons böcker.

I arkivet är det lustfyllt att leta. Det vilar något förtrollande över det du kan ta på fysiskt, det materiella och taktila. Fläckarna på pappersarken där Tove Jansson minutiöst planerat färgsättningen av sin bilderbok *Hur gick det sen?* (1952) berättar om processen bakom boken.¹² I den lilla dummyn på rutigt papper, ett skissartat provexemplar av en trycksak, utprovas dynamiken mellan bilderbokssidorna. I arkivmaterialet kan böcker ha arbetsnamn som skvallrar om arbetsprocessen och om Janssons relation till densamma. I dummyn kallar Jansson boken både ”fnatt, fnitt, skrutt och My” och ”Bilderboken fastvaskuvara”. Arkivet berättar alltså att hon är både lekfull och avreagerar sig i sin arbetsprocess, men också att hon är hängiven – ”fastvaskuvara” kan betyda att inget står i vägen för arbetsprocessen eller för karaktärerna i boken under tillblivelse för den delen. Den närhet till arbetsprocessen som arkivet berättar om kan knappast bli intimare än så här.

11. Janssons svar, se Pojke, 10 år, från Sverige till Jansson, ÅAB.

12. Tove Jansson, *Hur gick det sen?*, Helsingfors: Schildts 1952.

Det materiella berättar i sig något om Tove Janssons syn på skrivande. Jansson har ordnat, sorterat och kuraterat mängderna av arbetsmaterial i mapparna. Hon är ytterst medveten om att hon iordningställer materialet för kommande användare. Att hon satte ner arbete och kärlek på sitt arkiv är tydligt. Vissa sektioner öppnar rentav med hälsningar på separata pappersark riktade direkt till den som använder sig av arkivet: ”Jag är rädd för att materialet är alltför fragmentariskt men kanske ’anteckningar’ kunde vara av något intresse.”¹³ Annan metatext berättar om platsen där anteckningar nedtecknats: ”Anteckningar gjorda i skogen, Storpellinge, -69: Vitgrönt mögel. Ruttnande fingersvampar, brandgula mot svartnad mark. Inläggning av lington? Tranbär? Hatifnattar?”¹⁴ Så står det på kvadratiska lappar limmade på ett ark som avslutas med en lång lista där Jansson utprovar olika titlar på det som blev *Sent i november* (1970).¹⁵ Anteckningen får mig att tänka på det markperspektiv som finns i både muminböckerna och romanen *Den ärliga bedragaren* (1982), där konstnären Anna Aemelin närgånget målar just skogsmark.¹⁶ Det är slående hur Janssons knappa anteckning utgör en för henne karakteristisk färgkarta.

Det finns också materiella aspekter av arkivmaterialet som lockar och gäcker. I en arbetsbok finns ett glapp mellan sidan 43 och sidan 58.¹⁷ Någon har skurit ut sidorna. Varför? Vad manne fanns där? Något som skulle döljas? Eller behövdes papper plötsligt och skars ut ur arbetsboken? Det är frestande att läsa in ett hemlighållande, men lika gärna kan förklaringen vara helt vardaglig. På många manusblad finns nämligen små nedtecknade hälsningar där det framgår att Tove och hennes livskamrat Tuulikki Pietilä är ute med båten på någon särskild plats och uppgifter om när de väntas återvända. Det går alltså inte an att dra för stora växlar på det man tror sig se i arkivet.

Jag går in i arkivet med en önskan om att hitta spår av hur Tove Jansson ser på sitt skrivande. Men hur söka på ett vettigt sätt så att

---

13. Tove Janssons samling, vol. 6., Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo.

14. Ibid.

15. Tove Jansson, *Sent i november*, Helsingfors: Schildts 1970.

16. Tove Jansson, *Den ärliga bedragaren*. Helsingfors: Schildts 1982.

17. Tove Jansson vol. 7., Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo.

guldorn kan vaskas fram och inte försvinner bland mängden sandkorn? I sin biografi över Tove Jansson fångar Boel Westin fint hur arkivarbete låter sig göra: ”Jag har korsat detta arkiv i många riktningar [...] både tillsammans med Tove Jansson och utan henne.”¹⁸ Nu finns inte Jansson själv kvar att tillgå, men spåren av hennes hand genomsyrar arkiven. Just korsandet i olika riktningar tänker jag är vad som krävs för att göra arkivmaterialet rättvisa. På en skiss i mappen om *Sent i november* (1970) har Jansson valt en färg per figur och ritat deras rörelser på en karta. Bilden utgör i sin skissartade form en provkarta på det sökande som karakteriserar mumimböckerna.¹⁹ Men den kunde lika gärna gestalta forskaren som söker sig fram till kunskap och läsarter. Forskarens rörelser genom arkivet bildar liknande spår som genomkorsar varandra, där de olika färgerna står för de olika perspektiven eller frågorna som ställs till materialet. Men i ett arkivmaterial som Janssons får man också räkna med att någon annan redan har varit där, sett det du ser.

Hos Jansson är text och bild delar i en hantverks- och skapande-process som heter duga. Inget lämnas åt slumpen. Arkivmaterialet är fullt av bevis på hur hennes texter är oskiljbart förbundna med bilder. Hon klipper och klistrar, limmar över en textrad med en ny textremsa. Flyttar runt bild och text klippta ur redan tryckta böcker för att göra om sina nyutgåvor. Kathrin Hubli som intresserar sig för Janssons konstnärskap ur ett materiellt perspektiv kallar arkivmaterialet *avant-texte*, i betydelsen allt det som föregår den publicerade texten.²⁰ Westin understryker att bakom synen på skrivande finns den ”hypermedvetna konstnär som arbetade hårt från femton års ålder, som skrev berättelser för publicering redan i de första tonåren och som skötte alla underhandlingar om troll och tavlor till långt in på 1950-talet”.²¹ Allt ter sig nogsamt kuraterat, från Tove Janssons

18. Boel Westin, *Tove Jansson. Ord, bild, liv*, Helsingfors: Schildts 2007, s. 34.

19. Skissen återges i Kathrin Hubli, *Kunstprojekt (Mumin-)Buch. Tove Janssons prozessuale Ästhetik und materielle Transmission*. Beiträge zur Nordischen Philologie, Tübingen: Narr/Francke/attempto 2019, s. 35.

20. Hubli, *Kunstprojekt (Mumin-)Buch*, s. 31.

21. Westin, *Tove Jansson*, s. 31.

chica klädsel,²² återkommande kommenterad i brev, till själva text- och bildhelheten.

TILLGÄNGLIGT ELLER OTILLGÄNGLIGT, ÖPPNA OCH SLUTNA ARKIV

Precis som Janssons tankar om skrivande är hennes efterlämnade material – skissblock, dagböcker, arbetsböcker, manuskript – spridda på olika ställen. Något finns vid Åbo Akademis bibliotek (manuskript och läsarbrev), annat i Tammerfors konstmuseum (illustrationer och skisser), samt i ateljén på Ulrikasborgsgatan i Helsingfors (arbets- och dagböcker, marginalia); ”tursamt nog sex meter högt i tak. Arkivet blev förtrollande unikt” slår Westin fast.²³ Den som vill leta svar i arkiven måste därför göra ett ansträngande pusselarbete för att hitta bitarna. Materialet är till största delen inte heller digitaliserat.

Boel Westin var den första att få tillgång till Tove Janssons privata arkiv som innehåller dagböcker, teckningar och berättelser från tidiga år och fram till 1990-talet.²⁴ Westin mötte välmatade mappar, osorterat material i lådor och hyllor, utkast, förteckningar, skisser, klipp och annat. Det är också i Westins biografi läsaren kommer närmast alla de tankar om skrivande och bildberättande Jansson rådbåkade i sina arbetsböcker. Att materialet inte är tillgängligt annat än för utvalda forskare, bidrar till en aura av gåtfullhet, men Westin är en utsökt vägledare, en ciceron som kuraterar en berättelse, målar en fresk över arbetsprocesser – och liv.

För tillfället kanaliseras mitt intresse för Janssons sätt att skriva i forskningsprojektet *Den svenska barnlitteraturforskningen och kritiken*, finansierat av Svenska litteratursällskapet i Finland. Tillsammans

---

22. Tove Janssons allkonstnärskap – barnlitteratur, romaner, noveller, serier, visor, bildkonst, teater, miniatyrer med mera – har utforskats ur en rad teoretiska perspektiv inom flera vetenskapliga forskningsfält och dessa kompletteras jag då jag i ett pågående projekt studerar Jansson ur nya perspektiv genom att kombinera litteraturvetenskap med *celebrity studies*, modevetenskap och materialitetsstudier i likhet med hur Helene Ehriander undersökt Astrid Lindgren i ”Astrid Lindgren. Den motvilliga celebriteten”, Helene Ehriander & Maria Nilson (red.), *HumaNetten* 39, 2017, s. 85–104.

23. Westin, *Tove Jansson*, s. 35.

24. *Ibid* s. 33.

med mina kolleger Maria Lassén-Seger och Julia Tidigs utforskar jag när och hur en barnbokskritik och en barnlitteraturforskning uppkommer och utvecklas på svenska i Finland. För att få svar på frågan hur detta går till vänder vi oss till både digitala och fysiska arkiv. Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv är en skattkammare.²⁵ Där är dagspress sökbar. Där går det att spåra hur mottagandet av Tove Janssons muminböcker ser ut. Var recenserar hon? Vilka kritiker skriver om böckerna? Hur ser mottagandet ut?

Tidigare Janssonforskning har varit inne på frågorna. Päivi Heikkilä-Halttunen som undersöker kritiken under fyrtio- och femtiotalet gör en djupdykning i just Janssonmottagandet. Heikkilä-Halttunen beskriver i sin rubrik Janssonmottagandet som ”Hämmentävän erilainen: Tove Jansson” (sv. Förbryllande egenartad: Tove Jansson). Hon följer kritikens vågrörelser. *Kometen kommer* (1968) förbisågs av kritikerkåren i Sverige.²⁶ Men 1949, med *Trollkarlens hatt*, menade ingen mindre än Lennart Hellsing i recensionen ”Bara det bästa åt barnen!” i *Aftonbladet* den 23 oktober 1949 att Jansson hade potential att bli Nordens Lewis Carroll och beskrev hur hon hade ”en charm, som är mycket sällsynt här uppe i Norden”. Snabbt myntades begrepp som då Lars Bäckström i *Dagens Nyheter* 1956 skrev om ”Att vara muminsinnad”, nämligen att följa en viss livsfilosofi.²⁷ Eller som då Bo Carpelan recenserade *Trollvinter* i *Hufvudstadsbladet* 1957 under rubriken ”Muminologi, muminism och mumismatik. En jämförande studie” och såg samband med Edith Södergran och Gustav Fröding.²⁸ Kritikforskningen är, som Heikkilä-Halttunens studie visar, viktig och den har mycket kvar att upptäcka i arkiven.

25. Se Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv i de digitala samlingarna, https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu?set_language=sv (hämtad 2/4 2024).

26. Päivi Heikkilä-Halttunen, *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940-1950-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000, s. 273.

27. Lars Bäckström, ”Att vara muminsinnad”, *Dagens Nyheter* 5/11 1956.

28. Bo Carpelan, ”Muminologi, muminism och mumismatik. En jämförande studie”, *Hufvudstadsbladet* 22/11 1957.

Då jag går in i arkivet vet jag redan att Tove Janssons tankar om sitt sätt att skriva finns utspridda här och där. Mest samlade är tankarna i hennes berömda essä ”Den lömska barnboksförfattaren” (1961).²⁹ Där skriver hon om sin syn på att skriva för barn. I essän är tankarna om att berätta för barn hårt hopkramade, som i en snöboll. Lömskheten överraskar. Är barnboksförfattare lömska? Vad härbärgerar manne en sådan lömskhet?

Boel Westin betecknar lömskheten som del av drivkraften hos en självcentrerad författare som gett utlopp för sin barnslighet i mu-minböcker. Jansson framställer sig som en farlig författare, en som utverkar utrymme för en barnslighet som inte passar det fullvuxna samhället. Det är ett normbrott som skaver mot åldersnormer, eftersom barnsligheten bryter mot förväntningar på hur man betar sig i en viss ålder. Uppluckrandet av en sådan åldersnormativitet kännetecknar i hög grad barnlitteraturen som ofta spränger åldersnormer genom att peka på hur drag av olika åldrar kan genomströmma folk och knytt i olika åldrar. En till synes obemärkt detalj i texten – här ordvalet lömsk – kan på detta sätt öppna normbrytande perspektiv också i Janssons text om hur hon skriver för barn.

Jag vet också att spår av Janssons tankar om skrivandet finns i hennes noveller och i böckerna. Dels kan det röra sig om stråk i texten som kommenterar skrivandet, i metafikta kommentarer, dels kan det vara hela texter i sig som kommenterar skrivandet och berättandet. Men vilken berättelse om skrivandet härbärgerar arkivet?

***

I sällskap av Sirke Happonen och Björn Sundmark besöker jag Tove Janssons mytomspunna ateljé på Ulrikasborgsgatan 1 i Helsingfors en försommardag i maj. I det som samtidigt var Janssons arbetsutrymme och hem står arkivmapparna i långa rader. Vi klättrar upp för den branta trappan till loftet där materialet samlats. Än mer än arkivmapparna inger själva ateljén känslan av helhet, av att liv och

29. Tove Jansson, ”Den lömska barnboksförfattaren”, *Horisont* 1961:2, s. 8–10.

konst för Jansson var oupplösligt sammanflätade. Som det står på hennes många exlibris, hennes bokägarmärken som klistrats in i böckerna i ateljéns bokhyllor: "Arbeta och älska." Ett dolt tecken, tänker jag plötsligt. För kärleken är för henne queer. Och med ens är Janssons motto och credo arbeta och älska ett signum för just att dölja och samtidigt lägga fram i öppen dager, för där är den ju, den queera kärleken. Men kombinationen av de två orden flätar också ihop orden arbeta och älska, till att älska att arbeta eller att det att älska också är ett slags arbete.

Och arbetade och hatälskade sitt arbete, särskilt de världsberömda trollen, gjorde Tove Jansson med råge, med livet inflätat i skapandet och vice versa. Westin beskriver hur Jansson regisserade framställningen av sitt liv och konstnärskap genom att arkivera:

[...] en bild av den författare och konstnär som byggt upp detta stora minne över sig själv och sitt arbete. Det är personligt och strikt dokumenterande på samma gång. Tove Jansson var en systematiker som sparade lika mycket för egen del som för omvärlden.³⁰

Det är intagande, monumentalt. Det var också ett sätt att hantera den överväldigande berömmelsen.

Också som forskare sveps jag med av helheten. Det är andäktigt berörande att ta del av alla detaljer i ateljén. Den är på många sätt som ett konstverk i sig. Där finns det berömda stormkollaget på insidan av toalettdörren, där finns otaliga arrangemang, miniatyrstilleben byggda av reseminnen, strandfynd och fyndigheter, som medicinburkar med satirisk text. Jag ser Tove Janssons arkiverande som en väsentlig del av den konstnärliga processen, den är ett landmärke över skrivandets, tecknandets och målandets praktik. Arkiven är sprängfyllda och vittnar om mångkonstnärligheten, Janssons smidiga rörelser mellan olika konstformer.

---

30. Boel Westin, *Tove Jansson*, s. 33.

Allt Tove Jansson-relaterat material har inte nått arkiven. I min – och på givarens önskan uttryckligen mina studenters – ägo har jag ett brev skrivet av Jansson som jag fått av bilderboksforskaren Maria Laukka. Hon hade i sin tur ärvt brevet efter forskaren Marja Salonen, som fått brevet av Jansson som ett svar på ett frågeformulär hon skickade ut i januari 1976 till då verksamma illustratörer. På så sätt kan en forskares privata arkiv färdas som en stafettpinne mellan forskarhänder som var och en förvaltar materialet på sitt sätt. Ofta deponeras sådant material förr eller senare i ett arkiv. Det var ett imponerande batteri med femtiosju frågor samt en lång rad delfrågor Salonen sammanställde.³¹ Brevet är Tove Janssons svar på formuläret och berör hennes syn på illustrationskonst. Jansson struntade blankt i att besvara de många frågorna, i stället skrev hon ett brev. Där formulerar hon tankar om illustration och bildberättande som påminner om dem i ”Den lömska barnboksförfattaren”, men riktar in sig på synen på illustrationskonst.³²

Salonens enkät kan lyda så här:

Vad betyder illustrerandet för Er? Förklarar bilden texten? Tolkar bilden texten? Symboliserar bilden texten? Dekoreras bilden texten? Kan bilden rensa bort något ur texten? Har Ni en favoritillustratör? I vilket skede av karriären får en illustratör bildsätta klassiker? Censureras bilderna? Vilket är behovet av bilder i böcker? Är populära illustrationer traditionella?

Skillnaden mellan Janssons manifest och brevet till Salonen är att Jansson styrs av de frågor som ställs. Hon kommer med en rad aföristiska iakttagelser i sitt svar. Bland annat menar hon att bilden är en randanmärkning, att den aldrig får utgöra ett hinder för fantasin. Hon värnar om barnets oförblommerade möte med bildens mystik. Om samtida illustratörer säger Jansson att illustrationerna ”[...] målar upp lustigt artistiska dekorationer och collage som lika gärna kunde

31. Mia Österlund & Maria Laukka, ”Om Tove Janssons bildpoetik – en brevväxling” *Horisont* 2016:4.

32. Jansson, ”Den lömska barnboksförfattaren”, s. 8–10.

sitta på en soffdyna eller en tekanna. Man kan inte gå in i deras bilder. De säger ingenting.” Det narrativa i bildberättandet ligger alltså överst för henne.

Brevet är en arkivpärla. Laukka och jag brevväxlade kring dess innehåll, men mitt under vårt pågående samtal insjuknade hon och blev allt sämre. Vår planerade brevdialog skrumpnade samman till ett minimum, till slut rekonstruerade jag ett samtal via e-postmeddelanden som jag fogade ihop till en dialog.³³ Det som främst slår mig är den typiskt janssonska aforistiska kraft som spränger fram i brevet. Tove Jansson inleder med artighetsfraser, och konstaterar att frågeformulärets kategoriska form inte är något för henne. Hon fortsätter senare med en beskrivning av skrivsituationen. De tankar om illustratörens roll som hon tecknar ner tillkommer i ett ”kaos av jobb och papper”. Hon hinner hojta vänligt till Salonen: “[...] och frid med dej, sa Tove”. Genom den här inramningen har läsaren redan fått en målände beskrivning av hur Tove Jansson arbetar och förhåller sig till sitt arbete. Det är mycket på en gång, men också vänligt och öppet.

Jansson kommenterar författares bristfälliga visuella läsförmåga, deras idéer om illustration avfärdar hon som rent litterära och oftast oanvändbara: ”Skisser ska man inte visa dem, deras fantasi är nästan aldrig bildmässig och de blir bara oroliga och nedstämda.” Genom den här beskrivningen visar Jansson på bildberättandets särskilda premisser. Och hon fortsätter med att reflektera över vad som bör komma med och vad utelämnas till det läsande barnets fantasi. Det gäller att dämpa, fänga och förlänga genom lust, spänning och intimitet. Illustratören ska enligt Jansson också veta exakt vad hen gör, research krävs. Att hon tar månaden augusti som exempel är särskilt intressant, eftersom Janssonkännaren framför andra, Boel Westin, rentav talar om en augustifiering hos Jansson i artikeln ”I lejonets tecken. Atmosfärisk skrift i Tove Janssons verk” i en festskrift till en annan Janssonkännare, Janina Orlov.³⁴ Det är oväntat ofta augusti i Janssons verk. I Åbo Akademis Janssonarkiv syns vurmen för augusti.

33. Dialogen kring enkäten publicerades i Mia Österlund & Maria Laukka, ”Om Tove Janssons bildpoetik – en brevväxling”, *Horisont* 2016:4, s. 18–20.

34. Boel Westin, ”I lejonets tecken. Atmosfärisk skrift i Tove Janssons verk”, Maria Andersson, Elina Druker, Maria Lassén-Seger & Mia Österlund (red.), *Kalejdoskopiska läsningar. Vänbok till Janina Orlov*, Åbo: Åbo Akademi 2015, s. 81–88.

På manuskriptbladen till *Pappan och havet* (1965) har Jansson noga antecknat månens faser med angivna datum under augusti månad.³⁵

ETT VÄXELSPEL MELLAN ATT VISA OCH DÖLJA – SPÅR AV KAMP I ARKIVEN

Janssonforskare som Hallie Wells har visat att ett särdrag hos Janssons sätt att skriva är att växelvis visa och dölja.³⁶ Detta sätt att berätta har av Wells beskrivits som queert eftersom det bryter normer kring exempelvis sexualitet. Hur arkiv härbärgerar, visar eller döljer queerhet är en fråga som lyfts fram under de senaste decennierna. Vad har sparats i arkiven, vad har sällats bort? Att Tove Jansson själv levde lesbiskt var länge en öppen hemlighet. Många minns pressbilder av en festklädd Tove Jansson på självständighetsbal i presidentens slott med partnern Tuulikki Pietilä vid sin sida. Men har Janssons normbrytande liv satt spår i det efterlämnade materialet? Går det att finna spår av normbrytande perspektiv på hennes skrivande i arkiven?

Katri Kivilaakso konstaterar i "Queer litteraturhistorieskrivning och arkivmappens epistemologi" att queerforskningens intresse för arkiv har ökat.³⁷ Att avtäcka normbrytande, mönster i arkiven kan handla om att hitta spår av en kamp om vad som varit möjligt att tänka, formulera och öppet kommunicera vidare. Kivilaakso konstaterar att svårigheten att arbeta med arkivmaterial hör till arkivets essens. Själva arkivet motarbetar enkla tolkningar. Det är också det som gör arkiven så lockande. Inom den queera litteraturhistorieskrivningen används begreppet arkiv, som Katri Kivilaakso påpekar, även i överförd bemärkelse, så att även skönlitteratur och annan konst kan utgöra "ett arkiv som bevarar och förmedlar marginella erfarenheter

35. Tove Jansson, *Pappan och havet*, Helsingfors: Schildts 1965. Tove Janssons samling, vol. 4., Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo.

36. Hallie Wells, "Between discretion and disclosure: Queer (e)labor(ations) in the work of Tove Jansson and Audre Lorde", *Lesbian Studies* 23, 2019:2, <https://doi.org/10.1080/10894160.2019.1520550>.

37. Katri Kivilaakso, "Queer litteraturhistorieskrivning och arkivmappens epistemologi", Katri Kivilaakso, Ann-Sofie Lönngren & Rita Paqvalén (red.), *Queera läsningar. Litteraturvetenskap möter queerteori*, Uppsala: Rosenlarv 2012, s. 146.

och berättelser som går emot heteronormen”.³⁸ Arkivmaterial har varit avgörande för queerforskningen: dels har motarkiv upprättats, dels har queera stråk spårats i exempelvis författararkiv. Tove Janssons arkiv är ännu förhållandevis orörda ur denna synvinkel. De gäckar. Under 2000-talet växte forskningsintresset kring arkivbegreppet.³⁹ Kivilaakso understryker att också tryckt skönlitteratur kan bli queer i ljuset av arkivmaterial, hon talar om både den skönlitterära textens och arkivmappens epistemologi, alltså vad arkiven ”antar, vet, eller antyder om kön och sexualitet och hur de gör detta”.⁴⁰

Rita Paqvalén har i sin tur i *Queera minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd* avlyssnat vad arkiven berättar om finländsk queer historia. Hon konstaterar att hon kunde ha forskat om queerikonerna Tove Jansson eller Tom of Finland, men att dessa hade varit för givna. Paqvalén efterlyser en problematisering av varför just dessa konstnärers livshistoria blivit queerhistoriens allmängods och kommersiella framgångar. Hon vill se en kritisk diskussion av vad som händer med det radikala i deras livsval och hur deras verk tolkas då genomslaget är så brett.⁴¹

Trots att Tove Janssons queera liv och queera drag i hennes konstnärskap, som Paqvalén påpekar, numera flitigt diskuteras och blivit allmängods på allt från tandkräm till frimärken, dröjde det förbluffande lång tid att nå dithän i litteraturforskningen. Försiktigheten var stor, skygglapparna många och ovanan vid att se det normbrytande påfallande – också hos mig, som ändå var en av dem som rätt tidigt diskuterade sådana drag i Janssons verk. Försiktigheten har att göra med en allmän rädsla för att diskutera historiska händelser och verk i ljuset av senare teoribildning och begrepp.⁴²

38. Ibid.

39. Se Judith Halberstam, *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives*, New York & London; New York University Press 2005 och Jane Rowley & Louise Wolthers, ”Lost and found. Queering the archive”, Mathias Danbolt, Jane Rowley & Louise Wolthers (eds.), *Lost and Found. Queering the Archive*, utställningskatalog, Copenhagen: Nikolaj Copenhagen Contemporary Art Center 2009.

40. Kivilaakso, ”Queer litteraturhistorieskrivning”, s. 149.

41. Rita Paqvalén, *Queera minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2021, s. 277–278.

42. Se Claudia Lindén, ”Är historien alltid redan queer? Karen Blixens lek med gotiken” och Katri Kivilaakso, ”Queer litteraturhistorieskrivning och arkivmappens episte-

Ett talande exempel på vilka queera gömslen som ännu finns att upptäcka i Tove Janssons arkiv är de fynd sångerskan Emma Klingenberg gjort i hennes ateljé och som blev till föreställningen *Tove Jansson – Visdiktaren* 2020. Klingenberg berättar i en intervju om hur hon hittade en mapp med texten ”Visor till min dam”: ”Jag befann mig i ateljén och där fanns en stor låda med tidningsklipp. Jag grävde igenom dem och hittade plötsligt en plastficka med titeln ’glatt och oanständigt’ och undrade vad den kunde innehålla.”⁴³ Där fanns bland annat ”Mymmelvisan: till alla små spöken” som skulle sjungas till melodin av Povel Ramels sång ”Titta det snöar”. Visan är utan vidare queer. Ordet spöke var ett på Janssons tid välkänt kodord för att vara lesbisk, medan att mymla betydde att ha sex. Den glatt oanständiga refrängen lyder: ”Allting är fitt, fitt, fitt”. Klingenberg arkivfynd öppnar nya tolkningsvägar också för muminböckerna, som befolkas av Mymlor och queera hemuler i klänning.

Mottot på Janssons exlibris kan som sagt ses som en ingång till det normbrytande. ”Arbeta och älska” betyder som jag ser det för Jansson ett lesbiskt samliv i en tid då homosexualitet först var förbjuden, senare medikaliserad, efterhand accepterad. I novellsamlingen *Rent spel* (1989) – prisbelönt av föreningen för sexuellt likaberättigande, Seta – skriver hon öppnare fram relationen mellan att arbeta och att älska.⁴⁴ Samtidigt fortsätter hon att visa och dölja. Det genomsyrar allt hon gör.

Ett arkiv handlar på många sätt om att samla, spara och visa fram sådant som annars riskerar bli bortglömt. Samtidigt ingår det i arkivets essens att dölja. Det är nämligen inte alltid så lätt att få syn på vad som egentligen finns där.

I Tove Janssons böcker tecknas konturerna av hennes sätt att se på skrivande. Arkiven kompletterar genom att blottlägga arbetsprocesserna bakom. I mitt exemplar av *Muminpappans bravader* (1950) lyder underrubriken ”Berättade av honom själv”.⁴⁵ I arkivet finns varianten

---

mologi”, Katri Kivilaakso, Ann-Sofie Lönngrén & Rita Paqvalén (red.), *Queera läsningar*, Uppsala: Rosenlarv 2012.

43. [Skribent okänd], ”Tove Janssons vis-skatt: en pärla som äntligen får visas upp i dagsljuset”, 5/4 2022, Tove Jansson officiell hemsida, <https://tovejansson.com/sv/tove-janssons-musik-skatt/> (hämtad 2/4 2024).

44. Tove Jansson, *Rent spel*, Helsingfors: Schildts 1989.

45. Tove Jansson, *Muminpappans bravader*, Helsingfors: Schildts 1950.

”Skrivna och sedermera redigerade av honom själv”.⁴⁶ Det är en formulering som också säger något om Janssons syn på skrivande: text är något som ständigt ska redigeras. ”Refuserat” står det titt och tätt i marginalerna till manuskripten. Det är Jansson själv som avfärdat en textversion. Något finns kvar, något har städats undan, ändrats.

Arkiv kan ses som ett förkroppsligande av levt (konstnär)s liv. Erfarenheter av skrivande lämnar fysiska spår i arkiven, som i sig blir platser som kan berätta.

Det kan vara svårt att lokalisera normbrytande innehåll i arkiv. Det kan röra sig om spår av kamp och sådant kan vara väldigt bundet vid sin tid. Materialet kan spreta och dra åt olika håll. Det kan vara svårarbetat och motarbeta enkla läsningar. Men det är forskarens uppgift att läsa det spretiga, motsträviga. I Tove Janssons fall är det hög tid för en mer samlad inventering och genomlysning av det queera i hennes konstnärskap.⁴⁷ Inte bara berättar hennes arkiv om hur hon såg på skrivande, skrivandet visar sig vara inbäddat i hennes levda liv.

I en bilderbok av Sanna Pelliccioni och Leena Virtanen *Tove! Tove Janssonin matka vapauteen ja maailman ääriin* (sv. Tove! Tove Janssons resa mot frihet och världens ände) väljer faktabilderboksmakarna att helt koncentrera sig på den brytpunkt då Tove Jansson lämnar sin muminvärld, beger sig på en jorden-runt-resa och småningom börjar skriva för vuxna. Pelliccioni fångar i bild hur norrskenet som nämns i *Trollvinter* (1957) kan läsas som en normbrytande inbrytning i mumindalen. Där förekommer norrskenets färgrikedom, likt regnbågens, på bilderbokssidorna i form av färg på Tuulikki Pietiläs kind eller som bakgrund till hennes och Tove Janssons skor, som placerats i en constellation som antyder intimitet.⁴⁸ På subtila sätt kan det queera markeras, och även arkiven bågna av material som kräver subtilitet för att upptäckas, tolkas. Kanhända finns det också sådant som alltid dröjer i arkiven, som stannar där. Sammantaget gör detta arkiven till

---

46. Tove Janssons samling, vol. 18., Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo. Vol. 16.

47. Miranda Geust, doktorand i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi, gör just detta i sin kommande doktorsavhandling om queera relationer, temporalitet och spatialitet i två romaner av Tove Jansson.

48. Leena Virtanen & Sanna Pelliccioni, *Tove! Tove Janssonin matka vapauteen ja maailman ääriin*, Helsinki: Teos 2023.

en gäckande heterotopi av det gömda, det glömda men också det som härbärgerar vetenskapen om att det finns kollektiva minnessamlingar. Dessa har i sig ett stort inflytande över kultur och forskning. Ur dem strålar något, vi vet inte alltid vad, men både de materiella och im-materiella arkiven är nödvändiga för oss som människor.

AVSLUTNING

I den här essän har jag besökt Tove Janssons arkiv vid Åbo Akademis bibliotek och hennes ateljé i Ulrikasborg i Helsingfors och reflekterat över arkivet som kunskapskälla. Jag har diskuterat hur arkivet som kunskapskälla är avhängigt av vad litteraturforskaren frågar och hur arkivet då svarar, vad det berättar. I min spaning efter vad Tove Janssons arkiv säger om hennes syn på skrivande har jag hittat flera ingångar, men inte – och kanske det inte ens är möjligt – något samlat material. Ett sådant material finns bara inbäddat i arkivet som helhet. Men jag har också uppmärksammat att hennes skrivande inte går att separera från hur queera stråk genomkorsar arkivet. I ett pågående samtal mellan ackumulerad forskning (forskarens stafettpinne) och arkiv som kurateras på nya sätt kan ny kunskap uppstå. Att forskning är ett samtal både över tid och i rum, tillsammans i arkiven, har jag lyft som något viktigt i kunskapsskapande processer.

En queer dynamik närvarar i arkivmaterial. Med hjälp av den arki-valiska vändningens landvinningar och omformulerade sätt att se på vad ett arkiv är och vad det gör kan mycket nytt utvinnas ur arkiven. Jag har flätat samman frågeställningen om hur litteraturforskaren tar sig an arkivmaterial med frågan om vad arkivet kan berätta om Tove Janssons sparsamma kommentarer om hur hon ser på sitt skrivande – och skapande överlag. Om hennes poetik som sammanbinder hela konstnärskapet, i stort och smått; också placering av föremål i ateljén och framtoningen av Janssons persona kännetecknas av att de genom-syras av handlingen att dölja och öppet lägga i dagen.

Att återvända in i arkiven är som att läsa om en bok. Som läsare bär vi med oss ny kunskap och nya affekter, och därför är läsupplevelsen alltid en annan. Samma dynamik gäller för forskaren som går in i arkivet, men ofta kommer ut med helt nya frågor. Som forskaren frågar, får hen svar.